

Mesut KÜRÜM

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Gumushane-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-8305-7480
mkurum@gumushane.edu.tr

Doğu Grubu Ağzlarında Kısa Ünlüler

Öz

Genel olarak “ünlüler” ve “ünsüzler” olmak üzere iki gruba ayrılan sesler, belirli özellikler esas alınarak çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Ciğerlerden gelen havanın ses yolunda herhangi bir engelle uğramadan çıkmasıyla oluşan ünlüler, dünya üzerindeki ölçünlü dillerde ünsüz sayısına göre daha azdır. İlk yazılı dönemlerinden itibaren ünlü varlığı açısından oldukça zengin bir görünüme sahip Türkçede, ağızlar da buna dâhil edildiğinde ünlü sayısındaki çeşitlilik daha da artmaktadır. Bunun yanında özellikle ağızlardaki fonetik hadiseler, ünlü sayısındaki çeşitliliği belirli oranda artırmıştır.

Dilin tarihini ve gelişimini anlamak için önem arz eden ve ünlü seslerin farklı koşullar altında değişime uğramasıyla meydana gelen birçok hadise vardır. Bu denli çeşitliliğe sahip olan ünlülerle ilgili karşımıza çıkan önemli hadiselerden biri de “ünlülerin boğumlanma süreleri”dir. Türkçenin ünlüleri, boğumlanma süreleri açısından ele alındığında “kısa ünlüler”, “normal süreli ünlüler” ve “uzun ünlüler” olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan kısa ünlüler; boğumlanma süresi, normal bir ünlünün boğumlanma süresinden daha kısa olan ünlüler olarak tanımlanmaktadır.

Türkiye Türkçesi ağızları gerek normal süreli ünlüler gerekse uzun ünlüler açısından çok sayıda çalışmayla ele alınmış olmasına rağmen kısa ünlüler açısından detaylı bir araştırmaya konu olmamıştır. Bu çalışmada Türkiye Türkçesinin ana ağız gruplarından biri olan Doğu Grubu ağızlarındaki kısa ünlü örnekler, ortaya çıkış nedenleriyle birlikte mercek altına alınarak alana katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Grubu ağızları, Ünlüler, Kısa ünlüler.

Short Vowels in Eastern Group Dialects

Abstract

Sounds, which are generally divided into two groups as “vowels” and “consonants”, are subject to various classifications based on certain features. Vowels, which are formed when air comes from the lungs without any obstacle in the vocal tract, are fewer than the number of consonants in standard languages around the world. Turkish, which has been very rich in terms of vowels since its first written periods, increases the diversity in the number of vowels even more when dialects are included. In addition, phonetic phenomena, especially in dialects, have increased the diversity in the number of vowels to a certain extent.

There are many events that are important for understanding the history and evolution of language and occur when vowel sounds change under different conditions. One of the important events that we encounter about vowels with such diversity is their articulation durations. When considered in terms of articulation durations, Turkish vowels are divided into three categories: “short vowels”, “regular vowels” and “long vowels”. Among these, short vowels are; Vowels are defined as vowels whose articulation time is shorter than the articulation time of a normal vowel.

Although Turkey Turkish dialects have been studied in many studies in terms of both regular vowels and long vowels, they have not been the subject a detailed research in terms of short vowels. Therefore, in this study, it is aimed to contribute to the field by examining the short vowel examples in the Eastern Group dialects, one of the main dialect groups of Turkey Turkish, together with the reasons for their emergence.

Keywords: Eastern Group dialects, Vowels, Short vowels.

1. Giriş

Bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak öge ve kurallardan faydalanılarak duygu, düşünce ve isteklerin başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü ve çok gelişmiş bir dizge (Aksan, 2007, s. 55) olan dil, aynı zamanda anlama, anlamlandırma ve bildirişme aracıdır. Dolayısıyla bu görevi yerine getiren her türlü aracı, dilin genel tanımını içinde değerlendirmek gerekmektedir. İnsanın kullandığı en gelişmiş, en pratik ve insan yaratılışına en uygun araç ise “sesli dil”dir. Bu nedenle dil bahsi, akla daha çok sesli ve sözlü dili getirmektedir (Buran, 2008, s. 288).

Dilin hem önemli malzemelerinden birisi olan hem de en küçük parçası olarak tanımlanan ses, ciğerlerden gelen havanın etkisiyle ses organlarında oluşan ve yayılarak kulakla duyulabilen titreşimlerdir (Gülensoy, 2000, s. 308). Diğer bir ifadeyle dilin temel göstergelerinden biri sayılan ses, bir dilde en küçük gramer birliklerinden en büyük gramer birliği olan cümleye kadar dili meydana getiren bütün unsurların yapısında yer alan en basit dil unsurudur. Bu dil unsuru, bazen tek başına bazen de yan yana gelerek canlı ve cansız varlıkları, mefhumları ve durumları karşılayan kelime diye adlandırılan dil birliklerini, dil unsurlarını ve dil şekillerini meydana getirmektedir (Ergin, 2004, s. 29). Dillerdeki sesler ise hece oluşturmadaki işlevleri esas alındığında “ünlüler” ve “ünsüzler” olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Ünsüzlerin oluşumu sırasında basınç, ses aygıtının bir üyesinin üzerindeyken ünlülerin oluşumu sırasında bütünüyle ses aygıtına yayılmış durumdadır. Bu da dilde yer alan seslerin boğumlanma bakımından ünlüler ve ünsüzler diye kategorize edilmesinin ana nedenlerinden sayılmaktadır. Sınıflandırma yapılırken de genellikle seslerin akustik ve boğumlanma özellikleri dikkate alınmaktadır. Boğumlanma bakımından ünlüler söylenirken hava, herhangi bir engelle karşılaşmaz ve duraksamaksızın serbestçe çıkar. Dolayısıyla ses organlarına baskı olmaz ve havanın çıkış şiddeti hafiftir. Ünsüzlerin “patlamalılık, sürtünmelilik, sızıcılık ve akıcılık” gibi özelliklerine karşılık ünlülerin “boğumlanma bölgeleri” bulunmaktadır (Karaağaç, 2018, s. 32). Ünsüzler, engelli seslerdir. Boğumlanmaları sırasında soluk, konuşma organlarının herhangi bir yerinde bir engele çarpar. Bu engel ise ya dudaklarda ya da dil ve dişler arasında olur. Serbest olmayan ve sadece bir ünlü yardımı ile hece oluşturabilen ünsüzler, ses yolunun genel olarak daralma veya açılıp kapanma durumlarında ağız boşluğunun çeşitli yerlerinde boğumlanmaları nedeniyle ünlülerden ayrılırlar. “Tonluluk ve tonsuzlukları, boğumlanma yerleri, organların temas dereceleri” de yine ünsüzleri nitelendiren ve onları tanımlayan hususlardan bazılarıdır (Sağır, 1995a, s. 391). Ünlülerin oluşumu sırasında ise akciğerlerden gelen hava akımı, ses tellerine kadarki bölümde tonsuzdur. Hava akımı, ses tellerini titreştirirse tonlulaşır ve ses tellerinden sonraki yoluna tonlu hava akımı olarak devam eder. Ölçünlü Türkçedeki bütün ünlüler, ağız ünlüsüdür; yani bu seslerin oluşumu sırasında küçük dil, burun yolunu kapatır ve böylece tonlu hava akımı ağza yöneltmiş olur. Tonlu hava akımı burada büyük dil ve dudakların çeşitli hareketleriyle birtakım nitelikler kazanır ve böylelikle ünlüler oluşur (Coşkun, 1999, s. 42). Ünlülerin teşekkülü sırasındaki esneklik, ünlülere farklı bir nitelik kazandırmıştır ki bunlardan biri de ünlülerdeki uzunluk ve kısalıktır. Muharrem Ergin, bu durumu;

Vokallerin, teşekküllerindeki rahatlık yüzünden, diğer seslerden farklı bir tarafı daha vardır. O da vokallerde uzunluk kısalık vasıflarının bulunmasıdır. Vokaller açık bir geçitte rahat bir şekilde teşekkül ettikleri için istenilen uzunlukta söylenilebilirler. Onun için bazı dillerde bir vokalin uzunluk kısalık itibarıyla birden fazla şekli vardır. Diğer seslerde ise bu hususiyet yoktur. Gerçi diğer seslerin bazıları da çıkışlarındaki açıklık ve rahatlık dolayısıyla sürekli bir şekilde söylenebilirler. Fakat dillerde kelime içinde onların bu vasfından vokallerdeki kadar istifade edilmez. Yalnız bazı tabiat taklidi kelimelerde bu sürekliliğe başvurulur. Vokal dışındaki seslerin sürekli olmayanlarının ise sadece bir şekilleri vardır ve hiçbir zaman uzun kullanılmazlar (Ergin, 2004, s. 36)

şeklinde izah etmektedir.

Ön Damak	g, ğ	K	k, k'	ğ	h'	y, Ƴ
Arka Damak	ğ	K	k	ğ	h	
Gırtlak					h	
	+ : Tonlu Ünsüz		- + : Yarı Tonlu Ünsüz		- : Tonsuz Ünsüz	

Tablo 2

Doğu Grubu ağızlarında yaygın şekilde kullanılan ünlüler

	DÜZ ÜNLÜLER							
	Geniş	Geniş Uzun	Geniş Kısa	Yarı Geniş	Yarı Geniş Uzun	Dar	Dar Uzun	Dar Kısa
Kalın	a	ā	ă	á		ı	ĩ	ĩ
Yarı Kalın	á					í		
İnce	e	ē		é	ē	i		
	YARI DÜZ / YARI YUVARLAK ÜNLÜLER							
Kalın	â					î		
İnce	ê							
	YUVARLAK ÜNLÜLER							
Kalın	o	ō				u	ū	ũ
Yarı Kalın	ó					ú		
İnce	ö	ō				ü	ū	ũ

2.1. Kısa Ünlüler

Türkçede ünlü seslerin tasnifine esas olan özelliklerden biri, boğumlanma süreleridir. Boğumlanma, konuşmanın gerçekleşmesini sağlayan hareketlerin tamamı veya başka bir ifadeyle ciğerlerden gelen havanın, ses yoluyla belirli bölgelerinde açılma, kapanma, daralma, hışırdama vb. hareketlerle sese dönüştürülmesi hadisesidir (Korkmaz, 2007, s. 48). Havanın boğumlanma bölgelerinden geçerek sese dönüşmesi, bir anda gerçekleşen bir eylem değildir. Havanın sese dönüşümü, belirli bir sürede gerçekleşmekte olup bu süre “boğumlanma süresi” olarak tanımlanmaktadır.

Türkçedeki ünlüler, boğumlanma süreleri esas alındığında “uzun, normal süreli ve kısa ünlüler” olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Boğumlanma süresi, normal bir ünlünün boğumlanma süresine göre daha fazla olan ünlüler “uzun ünlüler”; boğumlanma süresi, normal uzunluktaki bir ünlünün boğumlanma süresinden daha az olan ünlüler ise “kısa ünlüler” şeklinde adlandırılmaktadır. Ünlüleri sürelerine göre değerlendiren Ahmet Buran; farklı iklim, coğrafya, dil ve kültürel özellikleri olan insanların bazı önemli ortak özelliklere sahip olduğunu belirterek benzer biyolojik ve anatomik özelliklerin insan dilinde ortalama söz temposu denilen bir konuşma hızını ortaya çıkardığını ve insanların genelinin bu tempoyla konuştuğunu ifade eder. Buran; ünlüleri, ortalama söz temposuyla konuşurken bu tempo içinde ortalama/normal bir sürede boğumlanan “normal süreli ünlüler”, normalden daha kısa sürede boğumlanan “kısa ünlüler”, normalden daha uzun sürede boğumlanan “uzun ünlüler” olmak üzere üç başlıkta

değerlendirmiştir (Buran, 2008, s. 289). Normal uzunluktaki ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha kısa bir sürede boğumlanan kısa ünlüler, Türkçede yalın veya eklerle uzatılmış tek ya da çok heceli kelimelerde görülür (Günşen, 2019, s. 27). Bu ünlüler, boğumlanma sürelerinin kısalığı nedeniyle belirginliği zayıflamış ünlülerdir ve ünlü kısalması, ünlü düşmesinin bir ön aşaması olarak çoğunlukla vurgusu zayıf ve dar ünlülerde görülmektedir (Günay, 2003, s. 45). Türkiye Türkçesi ağız gruplarının büyük bölümünde örneğine rastlanan ünlü kısalması, Doğu Grubu ağızlarının genelinde de örneğine çokça rastlanan ses olaylarından biridir. Doğu Grubu ağızlarında görülen ünlü kısaltmalarının başlıca nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

- Ünlü ile biten bir kelimedenden sonra ünsüz ile başlayan bir kelime geldiğinde ikinci kelimenin başındaki ünsüz düşer ve ilk kelimenin sonundaki ünlü ise çoğunlukla kısalma eğilimine girer.
- Bir kelimenin son ses ünlüsü ile ondan sonra gelen kelimenin ön ses ünlüsünün yan yana gelmesi durumunda diftong oluşturan bu ünlülerden biri genellikle düşmeden önce kısalır.
- İç sesinde “l, m, n, r, s, ş, y, z” gibi akıcı ve sızıcı ünsüzlerden biri bulunan kelimelerde bu ünsüzlerin yanındaki vurgusu zayıf “ı, i, u, ü” gibi ünlüler çoğunlukla kısa telaffuz edilir.
- Doğu Grubu ağızlarına yabancı dillerden girmiş ve ön sesi “ı” ünsüzü olan bazı kelimelerin başında genellikle “ı, i, u, ü” ünsüzleri türemekte olup bu sesler çoğunlukla kısa telaffuz edilir.
- Bir kelimedede vurgusu zayıf orta hecede yer alan yarı ünlü (y), akıcı (l, r) ve sızıcı (s, ş, z) ünsüzlerinin yanında bulunan ünlüler çoğunlukla kısalma eğilimindedir.
- Birden fazla heceli kelimelerin, vurgusu zayıf olan son hecelerindeki bazı dar ünlüler genellikle kısalır.
- Çoğunlukla iç ve son hecelerde görülen kısalma hadisesi, Doğu Grubu ağızlarında ilk hecede ön sesi “ç, k, p, t” gibi tonsuz olan ünsüzlerin yanındaki dar ünlülerde de görülebilmektedir.
- Son hecesinde “l, n, y” gibi akıcı ünsüzler bulunan kelimelerde bu ünsüzler arasında kalan dar ünlüler çoğunlukla kısalır.
- Bazı kelimelerin iç sesinde görülen ünlü türemeleri, türeyen bu ünlülerin kısa telaffuzu nedeniyle bu gruba dâhil olmaktadır.
- Bazı alıntı kelimelerdeki boğumlanma süreleri uzun olan ünlüler, Doğu Grubu ağızlarında telaffuz edilirken normal süreli ünlülere dönüşebilirler. Bu durum da ünlü kısalması kategorisinde sayılabilmektedir.

2.1.1. Vurgusu Zayıf Orta Hece Ünlüsünün Kısalması

Türkçenin genel kaidelerinden biri, vurgusu zayıf olan orta hecedeki dar ünlülerin çoğunlukla düşmesidir. Orta hecede bulunan dar ünlüler, düşmeden önce genellikle kısalırlar. Doğu Grubu ağızlarında görülen ünlü kısaltmalarının çoğu, orta hecede gerçekleşmektedir. Orta hecedeki ünlü kısaltmalarında “ğ, l, r, s, y” gibi akıcı ve sızıcı ünsüzlerin etkisi söz konusu olmakla birlikte orta hecenin zayıf vurgusu, bu hecedeki dar ünlülerin kısalmasının başlıca nedeni sayılmaktadır. Zeynep Korkmaz, orta hecedeki dar ünlülerde görülen bu hadiseyi “Yalın ya da eklerle uzatılmış üç yahut daha çok heceli kelimelerin içseslerinde, r, l, m, n, y, z, s, ş gibi akıcı veya sızıcı sürekli ünsüzler yanında ve açık hecede bulunan dayanıksız ı, i, u, ü ünlüleri kolayca kısalırlar. Bu ünlülerin kısaltmalarında bir önceki hecenin açık olmasının etkisi büyüktür.” şeklinde açıklamaktadır (Korkmaz, 2022, s. 41).

2.1.1.1. Elazığ İli Ağızları

vasıta “vasıta”, *nahiye* “nahiye”, *yüzigirmi* “yüz yirmi”, *tutülemiş* “tutuyorlarmış”, *söliyem* “söyleyeyim”, *garişam* “karışayım” (Buran & Oğraş, 2003, s. 37).

2.1.1.2. Kars İli Ağızları

oriya “oraya”, *gafileyi* “kafileyi”, *birini* “birini”, *bililim* “bilirim”, *pedişah* “padişah”, *çalılı* “çalılı”, *ikisi* “ikisi”, *öylerimize* “evlerimize”, *bajısı* “bacısı”, *havıya* “havaya” (Ercilasun, 2020, s. 60).

2.1.1.3. Bayburt ve Yöresi Ağızları

mağazalar “mağazalar”, *tavafımıza* “tavafımıza”, *Qavānos* “kavanoz”, *téléfona* “telefona”, *vasıtamız* “vasıtamız”, *tanıyan* “tanıyan”, *bazıları* “bazıları”, *vaziyetde* “vaziyette”, *ohüyan* “okuyan”, *yürüye yürüye* “yürüye yürüye” (Kürüm, 2021, s. 37-39).

2.1.1.4. Bitlis Merkez Ağzı

işitme “işitme”, *işığı* “ışığı”, *omüzuna* “omuzuna”, *getirir* “getirir”, *alır* “alır”, *özine* “özüne”, *fukāre* “fukara” (Yaşurgan, 2019, s. 33).

2.1.1.5. Iğdır İli Ağızları

belediyeden “belediyeden”, *görücü* “görücü”, *önüne* “önüne”, *torunum* “torunum”, *asKeriyenin* “askeriyenin”, *içerisine* “içerisine”, *yanında* “yanında” (Koç, 2021, s. 35-36).

2.1.1.6. Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları

ğuyya “kuyuya”, *önüne* “önüne”, *üzerini* “üzerini”, *olduğdan* “olduktan”, *kimimiz* “kimimiz” (Acar, 1982, s. 27).

2.1.1.7. Van Gölü Havzası Ağızları

Qomütan “komutan”, *padışah* “padişah” (Gökçür, 2012, s. 50).

2.1.1.8. Kemaliye Ağzı

patates “patates”, *tarafı* “tarafı”, *yarılı_ki* “yarılıyor ki”, *ğullanıyolār_mu* “kullanıyorlar mı”, *yatırular* “yatırırlar”, *Tutüyo_da* “tutuyor da”, *ğonuşacağlār* “konuşacaklar” (Özek, 2016, s. 70-71).

2.1.1.9. Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları

yığılılar “yığılıyorlar”, *kilîsalara* “kiliselere”, *şüküriya* “şükriye”, *melmekeTa* “memlekette”, *ğabahātın* “kabahatın” (Buran, 1997, s. 28).

2.1.1.10. Van Küresin Ağzı

babaeli “babaeli”, *mağalesinde* “mahallesinde”, *bereketı* “bereketi”, *tansiyon* “tansiyon”, *makine* “makine”, *burıye* “buraya” (Bulak, 2015, s. 52).

2.1.2. Ünlü Karşılaşmaları Sonucu Meydana Gelen Kısalmalar

Doğu Grubu ağızlarındaki ünlü kısaltmalarının başlıca nedenlerinden biri, ünlü karşılaşmalarıdır. Ünlü ile biten bir kelimedenden sonra ünlü ile başlayan bir kelime geldiğinde arada duraklamanın olmadığı telaffuzlarda bu iki ünlüden biri düşme eğilimine girerek kısaltmaktadır.

Türkçede ve özellikle ağızlarda özgür boğumlanmalı iki ünlünün yan yana bulunamayacağını belirten Zeynep Korkmaz, bu şekilde meydana gelen kısaltmanın nedenini “Bir kelimenin sones ünlüsü ile, ondan sonra gelen kelimenin önses ünlüsünün konuşmada bağlantılı (liaison) ya da bağlantısız (ancak, iki kelime arasında tabii duraklamanın olmadığı yerlerde) olarak yan yana gelmesi ile beliren çift ünlülü durumlarda, bu ünlülerden biri ya düşer ya da kısalır.

Kısalma olayı, yanındakine oranla daha dar ve dolayısıyla daha az sesli olan ünlüdedir.” şeklinde açıklamaktadır (Korkmaz, 2022, s. 40).

2.1.2.1. Elazığ İli Ağızları

eyi oğlum “iyi oğlum”, *ö elinde* “o elinde”, *faydā ālamim* “fayda alamıyorum”, *arhasınā aterler* “arkasına atıyorlar”, *sū içer* “su içer”, *bī ēvladın* “bir evladın” (Buran & Oğraş, 2003, s. 36).

2.1.2.2. Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları

nē öli “ne oluyor”, *aşağı āti* “aşağı atıyor” (Buran, 1997, s. 29).

2.1.2.3. Erzincan ve Yöresi Ağızları

Erzincan ve yöresi ağızlarında “-y/-n+dar ünlü” yapısıyla biten kelimelerden sonra ünlü ile başlayan başka bir kelime geldiğinde “-y, -n” ünsüzlerinden sonraki dar ünlü çoğunlukla kısalır:

arabayı almış “arabayı almış”, *ğapıyı önü* “kapının önü”, *onū da* “onu da”, *bunū da* “bunu da”, *suyū aç-* “suyu aç-” (Sağır, 1995b, s. 30).

2.1.2.4. Erzurum İli Ağızları

nedeceğam / nedecegem < *ne:deceğam / ne:decegem* < *ne edecegem* “ne yapacağım”, *nicolmuş* < *nice olmuş* “nereye gitmiş” (Gemalmaz, 1978, s. 81-82).

2.1.2.5. Kars İli Ağızları

dabançayı almış “tabancayı almış”, *ğapıyı aç* “kapıyı aç” (Ercilasun, 2020, s. 61).

2.1.2.6. Iğdır İli Ağızları

eşyā alırdıh “eşya alırdık”, *bombā atar* “bomba atar”, *babamā alır* “babama alır”, *cePħanā alırdıh* “cephane alırdık” (Koç, 2021, s. 34).

2.1.2.7. Muş Merkez Ağzı

ğanlı ölursa “kanlı olursa”, *önce ödir* “önce oluyor”, *parça parça ödir* “parça parça oluyor” (Özmen, 2007, s. 32).

2.1.3. Ek-Fiilin 3. Teklik Kişi -idi/-imiş/-ise Şekillerinde Görülen Ünlü Kısaltmaları

Doğu Grubu ağızları ile ilgili dikkat çeken hususlardan biri, ek-fil ünlüsünün kullanımınıdır. Ek-fil ünlüsü, Doğu Grubu ağızlarında çoğunlukla korunmakta olup bazı örneklerde ekleşmeyle düşme eğilimi göstermektedir. Ek-fiilin henüz ekleşmemiş şekillerinde fiilin ana sesi olan “i-”, düşmeden önce genellikle kısa telaffuz edilmektedir.

2.1.3.1. Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları

yoh idi “yok idi”, *çūtçü imiş* “çiftçi imiş”, *kim isa* “kim ise”, *genc iken* “genç iken” (Buran, 1997, s. 29).

2.1.3.2. Kemaliye Ağzı

var isa “var ise”, *ne olacağı isa* “ne olacak ise”, *var imiş* “var imiş”, *yō üdu* “yok idi”, *çōh üdu* “çok idi”, *sahlar üdük* “saklar idik”, *töküli üdü* “dökülüyor idi” (Özek, 2016, s. 71-72).

2.1.3.3. Elazığ İli Ağızları

var imiş “var imiş”, *havay idi* “hava idi”, *ney isa* “ne ise”, *köv imiş* “köy imiş”, *der iken* “der iken”, *getTise* “gitti ise” (Buran & Oğraş, 2003, s. 37).

2.1.3.4. Muş Merkez Ağzı

az_ıdi “az idi”, *kiraz_ıdi* “kiraz idi”, *küs_ışek* “küs isek” (Özmen, 2007, s. 32).

2.1.3.5. Bayburt ve Yöresi Ağzıları

var_ımuş “var imiş”, *var_ısa* “var ise”, *sağ_ıken* “sağ iken”, *yoğ_ömuş* “yok imiş”, *yoğ_üdu* “yok idi”, *yoğ_üsa* “yok ise”, *köw_ümiş* “köy imiş” (Kürüm, 2021, s. 38-39).

2.1.3.6. Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağzıları

der_ımişki “der imiş ki”, *şehir_ımiş* “şehir imiş”, *ney_ıise* “ne ise”, *deyil_ıise* “değil ise”, *şöför_ıdüm* “şoför idim” (Ünlü, 2015, s. 27).

2.1.3.7. Van Küresin Ağzı

düşacay_ıdi “düşecek idi”, *qadar_ıdi* “kadar idi”, *gider_ıken* “gider iken” (Bulak, 2015, s. 52).

2.1.3.8. Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağzıları

var_ıdi “var idi”, *ahrabası_ıdi* “akrabası idi” (Acar, 1982, s. 27).

2.1.4. Vasıta Hâli Ekinin Ekleşmemiş Şekillerinde Görülen Ünlü Kısaltmaları

Doğu Grubu ağızlarında vasıta hâlini karşılamak için “+lA, +lAn, +lAn, +n, +nA, +nAn, +InAn ve +UnAn” ile birlikte bu eklerin fonetik değişikliğe uğramış pek çok varyantı kullanılmaktadır. Bu grupta yer alan ağızlarda vasıta hâli ekinin ekleşmemiş şekillerinin kullanımı, vasıta hâli ekiyle ilgili genel temayülü oluşturmaktadır. Ancak bazı kullanımlarda ekleşme eğilimine giren ekin ön ünlüsü, yaygın olmamakla birlikte düşmeden önce kısa telaffuz edilmektedir.

2.1.4.1. Bayburt ve Yöresi Ağzıları

arhadaşlar_ınan “arkadaşlar ile”, *şeler_ınen* “şeyler ile”, *bulğur_ınan* “bulgur ile” (Kürüm, 2021, s. 38-39).

2.1.4.2. Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağzıları

onunan “onun ile”, *ganuniy_ınen* “kanunu ile”, *zabağınan* “sabah ile” (Acar, 1982, s. 27).

2.1.4.3. Kemaliye Ağzı

amcam_ınan “amcam ile”, *tosunner_ınen* “tosunlar ile”, *birbirler_ınen* “birbirleri ile”, *yoğurd_ınan* “yoğurt ile”, *çocūğ_ınan* “çocuk ile”, *öküz_ınen* “öküz ile” (Özek, 2016, s. 71).

2.1.5. Ünlü Türemesi Nedeniyle Meydana Gelen Ünlü Kısaltmaları

Bazı istisnalar dışında bir kelimedede yan yana iki ünsüzün bulunmaması, Türkçenin temel kurallarından biridir. Öyle ki Türkçeye başka dillerden girmiş olan alıntı kelimeler, özellikle ağızlarda Türkçeye uydurulurken bu kelimelerdeki iki ünsüz arasında bir ünlü türetilmesine neden olmuştur. Doğu Grubu ağızlarında da bu şekilde türemenin meydana geldiği birçok örnek bulunmaktadır. Alıntı kelimelerde görülen ünlü türemelerinde türetilen ünlü, genellikle zayıf bir vurguya sahip olduğu için kısa telaffuz edilmektedir.

2.1.5.1. Kars İli Ağzıları

galih “kalk”, *hap_ıise* “hapse”, *hik_ımetinnen* “Hikmet ile”, *sıçıra* “sıçra-”, *tit_ıire* “titre-” (Ercilasun, 2020, s. 61).

2.1.5.2. Elazığ İli Ağızları

malatīya “Malatya”, *tīrabızanda* “Trabzon’da”, *medīreseye* “medreseye” (Buran & Oğraş, 2003, s. 37).

2.1.5.3. Keban, Baskil ve Ağın Yresi Ağızları

pīlanı “planı”, *tīrena* “trene”, *gīralım* “kralım”, *gamīyon* “kamyon”, *almanīyada* “Almanya’da” (Buran, 1997, s. 29).

2.1.5.4. Bayburt ve Yöresi Ağızları

metīre “metre” (Kürüm, 2021, s. 38).

2.1.5.5. Iğdır İli Ağızları

pīrofosorumuz “profesörümüz” (Koç, 2021, s. 35).

2.1.5.6. Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları

oyīsa “oysa” (Acar, 1982, s. 27).

2.1.5.7. Van Küresin Ağzı

metīre “metre” (Bulak, 2015, s. 52).

2.1.5.8. Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağızları

idīris “İdris”, *üçūretini* “ücretini”, *emīrini* “emrini” (Ünlü, 2015, s. 27).

2.1.6. Alıntı Kelimelerde Görülen Ünlü Kısaltmaları

Türkiye Türkçesi ağızlarına Arapça, Farsça ve Batı dillerinden birçok kelime girmiştir. Bu kelimelerin bir kısmı, ait olduğu dillerdeki şekliyle kullanılırken bir kısmı da Türkçenin fonetiğine uygun duruma getirilerek kullanılmaktadır. Aslında uzun ünlülü olan bazı alıntı kelimeler, ölçünlü Türkiye Türkçesi ile ağızlarda genellikle uzunluğu kaybederek normal süreli ünlülere dönüşmektedir. Doğu Grubu ağızlarında bu şekilde değişime uğrayan pek çok alıntı kelimenin kullanıldığı bilinmektedir. Alıntı kelimelerde görülen kısalma olayını, uzun ünlülerin normal süreli ünlülere dönüşmesi olarak değerlendirmek gerekse de telaffuzda bir kısalma gerçekleştiği için bunlar, ünlü kısaltması kategorisine alınmıştır.

2.1.6.1. Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları

darman “derman” < Far. *dermān*, *padişaları* “padişahları” < Far. *pādişāh* (Buran, 1997, s. 29).

2.1.6.2. Erzurum İli Ağızları

dünya “dünya” < Ar. *dunyā*, *lazım* “lazım” < Ar. *lāzim*, *mirat* “murat” < Ar. *murād*, *mesela* “mesela” < Ar. *meselā*, *reca* “rica” < Ar. *recā* (Gemalmaz, 1978, s. 81).

2.1.6.3. Elazığ İli Ağızları

emsalının “emsalinin” < Ar. *emsāl*, *hangeme* “hengâme” < Far. *hengāme*, *nizam* “nizam” < Ar. *nizām*, *cariyesi* “cariyesi” < Ar. *cereyān* > *cārī* (Buran & Oğraş, 2003, s. 37).

2.1.6.4. Van Küresin Ağzı

dikkana “dükkâna” < Ar. *dukkān*, *erazımız* “arazimiz” < Ar. *arż*’ın çoğul şekli *erāzī*, *hesab* “hesap” < Ar. *hisāb*, *dindar* “dindar” < Ar. *dīn* ve Far. *dār* “sâhip olan” ile *dīn-dār* (Bulak, 2015, s. 51).

2.1.6.5. Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağızları

hudutdaydım “huduttaydım” < Ar. hadd “sınır; cezâ”nın çoğul şekli *hudūd*, *nüfus* “nüfus” < Ar. nefis’in çoğul şekli *nufūs*, *zaman* “zaman” < Ar. *zāmān*, *hazır* “hazır” < Ar. *huzūr* “hazır olmak, bir yerde bulunmak”tan *hāzır*, *evlatımsın* “evladımsın” < Ar. *veled*’in çoğul şekli *evlād* (Ünlü, 2015, s. 27).

2.1.6.6. Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları

şafdalı “şeftali” < Far. *şeftālū*, *talaş* “telaş” < Far. *telāş*, *tabud* “tabut” < Ar. *tābūt*, *barabar* “beraber” < Far. *ber-ā-ber* (San, 1990, s. 124).

2.1.7. Ünsüz Türemesi Nedeniyle Meydana Gelen Ünlü Kısaltmaları

Yapısında ikiz ünlü bulunduran bazı alıntı kelimeler, Doğu Grubu ağızlarında genellikle ikiz ünlü arasında bir ünsüz türetilerek telaffuz edilir. Bu türeme ile birlikte dar ünlünün içinde bulunduğu hecede ünlü kısaltması meydana gelmektedir.

2.1.7.1. Erzurum İli Ağızları

dayıma “daima” < Ar. *dā’im*’in tenvinli şekli *dā’imen* > *dā’imā* (Gemalmaz, 1978, s. 81).

2.1.7.2. Erzincan ve Yöresi Ağızları

şayi’r “şair” < Ar. *şī’r* “şiiir söylemek”ten *şā’ir*, *ayi’t* “ait” < Ar. ‘avdet “geri dönmek”ten *ā’id* “geri dönen”, *ayi’le* “aile” < Ar. ‘ā’ile, *Nayi’l* “Nail” < Ar. *neyl* “isteğine erişmek”ten *nā’il* (Sağır, 1995b, s. 30).

2.1.7.3. Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları

fail “fail” < Ar. *fa’l* “yapmak, işlemek”ten *fā’il*, *şayir* “şair” < Ar. *şī’r* “şiiir söylemek”ten *şā’ir*, *iyane* “iane” < Ar. ‘avn “yardım”dan *i’āne*, *yaşe* “iaşe” < Ar. ‘ayş “yaşamak, hayatta olmak”tan *i’āşe*, *iyade* “iade” < Ar. ‘avd “vazgeçirmek, reddetmek; tekrar başlamak”tan *i’āde*, *hayin* “hain” < Ar. *hiyānet* “emānete riāyet etmemek; zulmetmek”ten *hā’in*, *dayir* “dair” < Ar. *devr* “dönmek”ten *dā’ir*, *kayim* “kaim” < Ar. *kiyām* “kalkmak, ayakta durmak; devamlı ve sâbit olmak”tan *kā’im* (San, 1990, s. 124).

2.1.8. İki veya Daha Çok Heceli Kelimelerin Vurgusu Zayıf Son Hecelerinde Görülen Ünlü Kısaltmaları

Doğu Grubu ağızlarındaki ünlü kısaltmalarından biri, iki veya daha çok heceli kelimelerin son hecelerinde görülen ünlü kısaltmalarıdır. Yalın ya da eklerle genişletilmiş iki veya daha çok heceli kelimelerin açık ve vurgusu zayıf son hece ünlüleri, tespit edilen bazı örneklerde kısa telaffuz edilmiştir. Son hecedeki ünlülerde görülen kısaltmayı sızıcı ünsüzlerin etkisine bağlayan Mukim Sağır, “ğ, l, r, y” gibi sızıcı, yarı ünlülerin kendisinden sonraki dar ünlüyü kısalttığını belirterek bu durumu, “boğumlanma süresi sızıcı ünsüze kayan ünlü zayıflaması” olarak ifade etmektedir (Sağır, 1995b, s. 29-30). Zeynep Korkmaz da son seslerde görülen bu kısaltmalarda son hecenin vurgusuzluğuna dikkat çekerek bu tür kısaltmalarda, kısaltmaya uğramış son ses ünlüsünden önceki hecelerden birinin vurgulu olduğunu belirtir (Korkmaz, 2022, s. 41). Doğu Grubu ağızlarında son hecede görülen kısaltmalar, genellikle belirtme ve yönelme hâli ekleri ile “-yor” şimdiki zaman ekinin bu ağız grubunda kullanılan dar ünlülü şekillerinde görülmektedir.

2.1.8.1. Erzincan ve Yöresi Ağızları

gelîyi “geliyor”, *ayağı* “ayağı”, *biri* “biri”, *yari* “yari” (Sağır, 1995b, s. 30).

2.1.8.2. Kars İli Ağızları

buruyü seven “burayı seven”, *onü da* “onu da” (Ercilasun, 2020, s. 61).

2.1.8.3. Bitlis Merkez Ağzı

yani “yani”, *dēdi* “dedi” (Yaşurgan, 2019, s. 33).

2.1.8.4. Tunceli İli Ağızları

gidincē “gidince”, *istemeyē* “istemeye”, *köyē* “köye”, *işkencē* “ışkence”, *niyē* “niye”, *önünē* “önüne”, *banā* “bana” (Güngör, 2017, s. 27).

2.1.8.5. Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları

arabayı “arabayı”, *komutanı* “komutani”, *dēvayı* “davayı”, *tosunu* “tosunu”, *anamı* “annemi”, *ğoyunnarı* “koyunları”, *ayağā* “ayağa”, *işde* “işte”, *fiğere* “fukara” (Acar, 1982, s. 27-28).

2.1.8.6. Van Küresin Ağzı

para “para” (Bulak, 2015, s. 52).

2.1.8.7. Bismil Türkmen Ağzı

Çayı “çayı”, *parayı* “parayı”, *Kalanı* “kalani”, *bangayı* “bankayı”, *Kızı* “kızı”, *üzümlerī* “üzümleri”, *teneyī* “taneyi” (Sökmen, 2011, s. 37).

2.1.9. İlgi ve Belirtme Hâli Ekleri ile İyelik Eki Almış Kelimelerde Görülen Ünlü Kısaltmaları

Yaygın olmamakla birlikte Doğu Grubu ağızlarındaki ünlü kısaltmalarından biri, ilgi hâli eki ile iyelik eki almış kelimelerdeki dar ünlülerde görülen kısaltmalardır.

2.1.9.1. Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağızları

ellerini “ellerini”, *şeylerini* “şeylerini”, *adlarını* “adlarını”, *eşyalarını* “eşyalarını”, *döşlerini* “döşlerini” (Ünlü, 2015, s. 27).

2.1.9.2. Iğdır İli Ağızları

yemeğini “yemeğini”, *durumumuz* “durumumuz”, *hanımının* “hanımının”, *marabalarımız* “marabalarımız”, *yanında* “yanında”, *kapının* “kapının” (Koç, 2021, s. 34-35).

2.1.9.3. Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları

vâlinin “valinin”, *arkadaşının* “arkadaşının”, *arabayı* “arabayı”, *zamanım* “zamanım”, *komutanı* “komutani”, *dünyanın* “dünyanın”, *mekânı* “mekânı” (Acar, 1982, s. 27).

2.1.9.4. Diyarbakır Ağzı

araban'n “arabanın”, *babasının'n* “babasının”, *böyügin'n* “büyüğünün”, *bun'n* “bunun”, *kapın'n* “kapının”, *kabuğun'n* “kabuğunun”, *mağlen'n* “mahallenin”, *hamur'ma* “hamuruma”, *yar'si* “yarısı” (Erten, 2011, s. 5).

2.1.9.5. Kemaliye Ağzı

evlâr'imiz “evlerimiz”, *usulümüz* “usulümüz” (Özek, 2016, s. 71).

2.1.10. İlk Hecede Meydana Gelen Ünlü Kısaltmaları

Doğu Grubu ağızlarında tespit edilen ünlü kısaltmalarından biri de ilk hecede görülmektedir. Diğer Türkiye Türkçesi ağızlarında olduğu gibi Doğu Grubu ağızlarında da yaygın olmamakla birlikte ilk hecede bulunan “b, g” gibi tonlu ünsüzler ile “ç, k, p, t” gibi tonsuz ünsüzlerin yanında bulunan dar ünlülerde genellikle kısalma meydana gelmektedir.

2.1.10.1. Kars İli Ağızları

pıçağı “bıçağı”, *tüşdü* “düştü”, *tışı* “dişi”, *şüşe* “şişe”, *pütün* “bütün”, *çihacah* “çıkacak”, *kışı* “kişi”, *tüşünür* “düşünür”, *bücuğ* “buçuk”, *güjüm* “gücüm”, *pışı* “pişir” (Ercilasun, 2020, s. 60).

2.1.10.2. Erzurum İli Ağızları

bırağ “bırak”, *bırağursez* “bırakırsanız” (Gemalmaz, 1978, s. 82).

2.1.10.3. Bitlis Merkez Ağzı

sizi “sizi”, *bırağ* “bırak”, *dizaltmışle* “düzeltmişler” (Yaşurgan, 2019, s. 33).

2.1.10.4. Van Gölü Havzası Ağızları

püşürüg “pişiririz”, *bütün* “bütün”, *pıcağ* “bıçak”, *kışı* “kişi”, *bütün* “bütün”, *kıçüg* “küçük”, *şikür* “şükür”, *kifür* “küfür”, *sipür-* “süpür-” (Gökçür, 2012, s. 50).

2.1.11. Ön Seste Meydana Gelen Ünlü Kısalmaları

Türkçeye farklı dillerden girmiş olan alıntı kelimelerin bazılarında söyleyiş kolaylığı sağlamak amacıyla ön seste ünlü türemesi görülebilmektedir. Türetilen bu ünlüler, Doğu Grubu ağızlarında genellikle zayıf bir vurguya sahip olduğu için kısa telaffuz edilmektedir. Benzer kısalma, bu ağızlardaki bazı Türkçe kelimelerin de vurgusu zayıf ön seslerinde karşımıza çıkmaktadır.

2.1.11.1. Van Küresin Ağzı

ahan “aha”, *ayıb* “ayıp”, *alammamış* “alamamış”, *ambargo* “ambargo”, *ekerdix* “ekerdik”, *epayi* “epeyi”, *eyer* “eğer”, *iki* “iki”, *indi* “indi”, *udanacam* “utanacağım”, *uşağidım* “çocuktum” (Bulak, 2015, s. 52).

2.1.11.2. Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağızları

ireyhanım “reyhanım”, *irazi* “razi” (Ünlü, 2015, s. 27).

2.1.11.3. Bitlis Merkez Ağzı

aşuman “Asuman” (Yaşurgan, 2019, s. 33).

3. Sonuç

Türkiye Türkçesi ağızlarının önemli fonetik olaylarından biri olan ünlü düşmeleri, diğer pek çok ses olayında olduğu gibi birdenbire gelişen bir hadise olmayıp birden fazla aşamanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmanın ana konusu olan ünlü kısalması da bu aşamalardan birini oluşturmaktadır. Oluşum süreleri normal süreli ünlülere göre daha az olan kısa ünlüler de ünlü düşmesinin bir ara basamağıdır.

On bir başlık altında ele alınan Doğu Grubu ağızlarındaki ünlü kısaltmalarının genel sebebi, diğer Türkiye Türkçesi ağızlarıyla paralellik göstermektedir. Bu ağızlardaki kısaltmalar, genellikle vurgusu zayıf orta hecedeki az sesli ve dayanıksız olarak nitelendirilen “ı, i, u, ü” gibi dar ünlülerde meydana gelmiş olup seyrek olarak da düz geniş ünlülerde görülmektedir. Kısaltmanın nedenlerinden biri “l, m, n, r, s, ş, y, z” gibi akıcı ve sızıcı ünsüzlerdir. Özellikle kelime içlerinde bu ünsüzlerin yanında yer alan dar ünlüler, kısalma eğilimine girmişlerdir. Alıntı kelimelerdeki kısaltmalar, Doğu Grubu ağızlarında tespit edilen başka bir kısalma örneğini oluşturmaktadır. Türkçenin önemli fonetik özellikleri arasında alıntı kelimelerin Türkçenin yapısına uygun hâle getirilerek kullanılması vardır. Bu durum, ağızlarda daha belirgin bir görünüm kazanmıştır. Yapısında uzun ünlü bulunan bazı alıntı kelimelerin uzun ünlüleri, Doğu Grubu ağızlarında normal süreli ünlülere dönüşmüştür. Uzun ünlüler, normal süreli ünlülere dönüşürken

boğumlanma süresinde bir kısalma meydana geldiği için bu ünlüler, normal süreli olmalarına rağmen ünlü kısalması kategorisinde değerlendirilmiştir.

Çalışmada genel olarak Doğu Grubu ağızlarında ve çoğunlukla dar ünlülerde görülen kısaltmaların, orta hecenin zayıf vurgusu; ünlü ile biten kelimelerden sonra yine ünlü ile başlayan bir kelime geldiğinde bu iki kelimenin ulamalı telaffuz edilmesi; hece yutumu; ek-fil ünlüsünün ekleşmemiş şekilleri; uzun ünlülü alıntı kelimelerin Türkçenin yapısına uygun şekilde söylenişi; iyelik, ilgi ve belirtme hâli eklerinde görülen kısaltmalar vb. sebeplere dayandığı tespit edilmiştir.

Çalışmada Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri

Ünlüler

- ā : Uzun a ünlüsü
ă-ǎ : Kısa a ünlüsü
á : a-e ünlüleri arasında boğumlanan ünlü
ē : Uzun e ünlüsü
ě-ę : Kısa e ünlüsü
è-e : e-i ünlüleri arasında boğumlanan ünlü
í : i-i ünlüleri arasında boğumlanan ünlü
ĩ-ĩ-ĩ-ĩ : Kısa i ünlüsü
î-î-î-î : Kısa i ünlüsü
ī : Uzun i ünlüsü
ï : i-ü ünlüleri arasında boğumlanan kısa ünlü
ō : Uzun o ünlüsü
ö : Kısa o ünlüsü
ō : Uzun ö ünlüsü
ū : Uzun u ünlüsü
ů-ů-ů-ů : Kısa u ünlüsü
ú : u-ü ünlüleri arasında boğumlanan ünlü
ů-ů : Kısa ü ünlüsü
ū : Uzun ü ünlüsü

Ünsüzler

- ç : c-ç ünsüzleri arasında boğumlanan ünsüz
ǵ : Arka damak g'si
ǵ : Orta damak g'si

h	: Düşmek üzere olan h ünsüzü
h	: Nefesli h ünsüzü
h	: Sızıcı h ünsüzü
k	: Arka damak k'si
K	: k-g ünsüzleri arasında boğumlanan ünsüz
Ḳ	: k-ğ ünsüzleri arasında boğumlanan ünsüz
P	: p-b ünsüzleri arasında boğumlanan ünsüz
r	: Düşmek üzere olan r ünsüzü
T	: t-d ünsüzleri arasında boğumlanan ünsüz

Kısaltmalar

Ar. : Arapça Far. : Farsça

Kaynakça

- Acar, T. (1982). *Gümüşhane ve yöresi halk ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Aksan, D. (2007). *Her yönüyle dil (ana çizgileriyle dilbilim)*. TDK Yayınları.
- Bulak, Ş. (2015). *Van Küresin ağızı* (Tez No. 388137) [Doktora tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Buran, A. (1997). *Keban, Baskil ve Ağm yöresi ağızları*. TDK Yayınları.
- Buran, A. (2008). Çağdaş Türk yazı dillerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında ikincil uzun ünlüler. İçinde E. Alkaya, K. Yalçın & M. Şengül (Yay. haz.), *Makaleler* (ss. 288-305). Turkish Studies.
- Buran, A. & Oğraş, Ş. (2003). *Elazığ ili ağızları*. Elazığ Valiliği Yay.
- Coşkun, V. (1999). Türkiye Türkçesinde ünlüler ve ünsüzler. *TDAY-Bulleten*, 47(1999), 41-50. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/712957>
- Ercilasun, A. B. (2020). *Kars ili ağızları (ses bilgisi)*. TDK Yayınları.
- Ergin, M. (2004). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Erten, M. (2011). *Diyarbakır ağızı (inceleme-metinler-sözlük)*. TDK Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1978). *Erzurum ili ağızları (inceleme-metinler-sözlük ve dizinler)*. Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Gökçür, E. (2012). *Van Gölü Havzası ağızları* (Tez No. 314271) [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe el kitabı*. Akçağ Yayınları.
- Günay, T. (2003). *Rize ili ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. TDK Yayınları.
- Güngör, H. (2017). *Tunceli ili ağızları* (Tez No. 486168) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Günşen, A. (2019). *Kırşehir ve yöresi ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. TDK Yayınları.
- Karaağaç, G. (2018). *Türkçenin ses bilgisi*. Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (2014). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. TDK Yayınları.

- Koç, A. (2021). *Iğdır ili ağızları (inceleme-metin-sözlük)* (Tez No. 691059) [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Korkmaz, Z. (2007). *Grammer terimleri sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2022). *Neşehir ve yöresi ağızları*. TDK Yayınları.
- Kürüm, M. (2021). *Bayburt ve yöresi ağızları (giriş-inceleme-metinler-sözlük)* (Tez No. 678490) [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Özek, F. (2016). *Kemaliye ağızları (giriş-inceleme-metinler-sözlük)*. Kesit Yayınları.
- Özmen, Ş. (2007). *Muş merkez ağızları (inceleme-metin-sözlük)* (Tez No. 208375) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Sağır, M. (1995a). Anadolu Ağızlarında Ünsüzler. *TDAY-Belleten*, 43(1995), 391-409. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/690496>
- Sağır, M. (1995b). *Erzincan ve yöresi ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. TDK Yayınları.
- Sağır, M. (1999). Anadolu ağızlarında ünlüler ünsüzler. İçinde 3. *Uluslar arası Türk dil kurultayı 1996* (ss. 987-996). TDK Yayınları.
- San, S. Ö. (1990). *Gümüşhane kültür araştırmaları ve yöre ağızları*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sökmen, İ. (2011). *Bismil Türkmen ağızları* (Tez No. 292916) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ünlü, E. (2015). *Gümüşhane İli Şiran ve Köse ilçeleri ağızları (giriş-inceleme-metin-sözlük)* (Tez No. 399649) [Yüksek lisans tezi, Adıyaman Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Yaşurgan, N. (2019). *Bitlis merkez ağızları (giriş-inceleme-metin-sözlük)* (Tez No. 580440) [Yüksek lisans tezi, Adıyaman Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.